

ΕΤΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟ ΟΓΔΟΟ ■ ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2021

ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ

Περιοδική έκδοση ιστορικῶν σπουδῶν

ΕΛΛΗ ΔΡΟΥΛΙΑ Ἡ Μυστική Συνέλευση τῆς Βοστίτσας ■ **ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΒΑΡΔΑ** Πλόες ἱστιοφόρων καί πράξεις πλοιάρχων τῆς οἰκογένειας Βούρου ■ **ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΜΟΙΡΑΣ** Οἱ προσλήψεις τῶν Ὀθωμανῶν γιά τόν σοσιαλισμό καί τόν κομμουνισμό ■ **ΝΙΚΟΣ ΑΛΕΞΗΣ** Ἀπό τή «φυσική εἰσαγωγή» τῆς προόδου στήν πολιτική τῶν ἀποζημιώσεων ■ **ΜΑΡΙΑΝΝΑ ΚΑΡΑΛΗ** Σκηνοθετώντας τήν εἰκόνα τῆς πατρίδας μέ τή βοήθεια τοῦ φωτογραφικοῦ φακοῦ ■ **ΕΥΓΕΝΙΟΣ ΜΑΤΘΙΟΠΟΥΛΟΣ** Οἱ ἰδεολογικές καί αἰσθητικές ἀναζητήσεις τοῦ Φώτη Κόντογλου κατά τά χρόνια 1913-1924 ■ **ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΒΟΣΚΑΚΗΣ** Ἡ συμβολή τοῦ κινηματογράφου στήν κατασκευή τῆς κοινῆς γνώμης: τό παράδειγμα τοῦ ἔλληνα τεντιμπόη ■ **ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ** Τό καθεστῶς τῶν συνταγματαρχῶν καί οἱ ἑλληνοαμερικανικές ἡγετικές ομάδες ■ **ΕΥΓΕΝΙΟΣ ΧΒΑΛΚΟΒ** Ἡ ἐθνική δομή τοῦ ὀρθόδοξου πληθυσμοῦ τῆς ἐνετικῆς Τάνα ■ **ΧΡΟΝΙΚΟ** Κατανάλωση, φύλο καί ἐργασία ~ Μνήμη Κώστα Κόμη ■ **ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ** Μάριος Τάνταλος ~ Μάρκος Ξυδάκης ~ Δημήτρης Δημητρόπουλος ~ Κωστής Κορνέτης ~ Ποθητή Χαντζαρούλα ~ Ἀλέξανδρος Μακρής ~ Ἐλίσα-Ἄννα Δελβερούδη

Τό Μεσολόγγι τῶν χρόνων τῆς Ἐπανάστασης

ΑΝΤΩΝΗΣ ΔΙΑΚΑΚΗΣ, *Τό Μεσολόγγι στήν Ἐπανάσταση τοῦ 1821. Πόλεμος, οἰκονομία, πολιτική, καθημερινή ζωή*, Ἀθήνα, Ἐκδόσεις Ἀοίνη, 2019 (8ο, 424 σ.)

Δερβενάκια, Ἀγία Λαύρα, Τριπολιτσά, Ψαρά, Χίος, Ἐπίδαυρος, Γραβιά, Ναβαρίνο εἶναι μερικοί τόποι πού ἡ ἀναφορά τους ἀνακαλεῖ στή μνήμη τό 1821. Δέν εἶναι βέβαια οἱ μόνοι· οὔτε καί εἶναι ὁμοίως προέλευσης οἱ λόγοι πού προκαλοῦν αὐτό τό κέντρισμα τῆς μνήμης. Μεγάλες στιγμές τοῦ Ἀγώνα, ἡρωικά κατορθώματα, νίκες, ἥττες, σφαγές... Τό Μεσολόγγι εἶναι ὁ τόπος ἐκεῖνος, τό τοπόσημο, πού περισσότερο ἀπό ὅλα ἔχει ταυτιστεῖ στή συλλογική συνείδηση μέ τό 1821. Ἡ σθεναρή ἀντίσταση, ἡ μακρά πολιορκία, ἡ φρικτή πείνα, ἡ ἀπελπισ ἔξοδος πρὸς τήν ἐλευθερία, ἡ αὐτοθυσία, ὁ ἀγώνας μέχρι τόν θάνατο μέ τό σπαθί στό χέρι συναποτελοῦν συστατικά τοῦ κυρίαρχου τρόπου κατανόησης τοῦ 1821, ὡς ἑνός πολεμικοῦ, ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ ἀγώνα, μιᾶς διαδοχῆς ἡρωικῶν πράξεων πού ἀναδεικνύουν τό μεγαλεῖο τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ποίηση μέ τούς «Ἐλευθεροὺς Πολιορκημένους» τοῦ Δ. Σολωμοῦ καί τό θάνατο τοῦ Βύρωνα, ἀνέδειξαν τό Μεσολόγγι σέ παγκόσμια ἐμβέλεια σύμβολο ἀγώνα γιά τήν ἐλευθερία. Τό Μεσολόγγι ὅμως –ὅπως καί ἡ Ἐπανάσταση τοῦ 1821 ἄλλωστε– δέν εἶναι ἀποκλειστικά καί μόνο αὐτό. Τό Μεσολόγγι δέν εἶναι μονάχα τό ἐνδοξότερο ἄλωνακι πού μπορεῖ νά δοῦν τά μάτια τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως τό ἤθελε ὁ ποιητής.

Μιά τέτοια θέαση, μιά πύο σφαιρική προσέγγιση τῆς πόλης καί τῆς περιοχῆς τοῦ Μεσολογγίου στίς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰῶνα ὑπηρετεῖ τό βιβλίο τοῦ Ἀντῶνη Διακάκη *Τό Μεσολόγγι στήν Ἐπανάσταση τοῦ 1821. Πόλεμος, οἰκονομία, πο-*

λιτική, καθημερινή ζωή. Καρπός πολλῶν χρόνων δουλειᾶς –ἀποτελεῖ ἐπεξεργασμένη μορφή διδακτορικῆς διατριβῆς–, ἡ μελέτη αὐτή ἐπιχειρεῖ μιά πύο ἀπαιτητική παρουσίαση τοῦ Μεσολογγίου στήν πύο κρίσιμη στιγμή τῆς διαδρομῆς του, στήν ἐποχή τῆς Ἐπανάστασης. Τό βιβλίο προσφέρει μιά δεξαμενή πληροφοριῶν καί πραγματολογικῶν δεδομένων γιά τό Μεσολόγγι, τά ὁποῖα δένονται στήν τεκμηριωμένη ἀφήγηση τῶν γεγονότων.

Τό πρῶτο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου εἶναι ἀφιερωμένο στό Μεσολόγγι πρῖν τό 1821. Τί ἦταν τό Μεσολόγγι πρῖν τήν Ἐπανάσταση; Καταρχήν ἡ λιμνοθάλασσα· ἕνας τόπος δηλαδή πού προσφερόταν γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς ἀλιείας, μιά δραστηριότητα μέ ἰσχυρή παράδοση καί ἰκανή οἰκονομική ἀπόδοση. Ἡ ἀλιεία εἶναι μιά παραγνωρισμένη δραστηριότητα, στίς ἀκτές ὅμως τῆς Δυτικῆς Στερεᾶς καί τῆς Ἡπείρου, ἡ διαμόρφωση τῶν ἀκτῶν ἐπέτρεπε νά ἀσκειῖται μέ ἀποτελεσματικότητα. Στό Μεσολόγγι δέν περιοριζόταν στήν ἀλιεία ἰχθύων ἀλλά καί στήν ἐξαγωγή αὐγοτάραχου (χαβιαριοῦ στίς πηγές τῆς ἐποχῆς).

Πῶς ὅμως ἕνας οἰκισμός ψαράδων μετατρέπεται στά μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα σέ ἕνα λιμάνι μέ ἀξιόλογη πλοιοκτησία ἰστιοφόρων καί ἐμπορική κίνηση; Πῶς ἐξελίσσεται σέ μιά πόλη πού ἀριθμοῦσε 5.000 περίπου κατοίκους στίς παραμονές τῆς Ἐπανάστασης; Ἡ λειτουργία τοῦ Μεσολογγίου ὡς λιμανιοῦ, στραμμένου πρὸς τή Δύση, σχετιζόμενου ἄμεσα μέ τό ἐμπόριο τῶν Ἑπτανήσων καί τίς προτεραιότητες τῶν ἐκάστοτε κυρίαρχων τῆς περιοχῆς, ἔπαιξε ρόλο. Τό περιβάλλον αὐτό τῶν ὁμορων ἐναλλασσόμενων κυριαρχιῶν εἶχε νομίζω ἀνάλογη ἐπίδραση καί στή μείωση τῆς ναυτιλιακῆς ἰσχύος τῆς πόλης, πού παρατηρεῖται τά πρῶτα χρόνια τοῦ 19ου αἰῶνα,

μιά ελάττωση ευθέως ανάλογη με τη μεγέθυνση του γειτονικού Γαλαξιδίου. Η ισχυρή παρουσία τήν εποχή αυτή του Άλη πασά και των γιων του στην περιοχή, κυρίως μέσω της ανάληψης εΐσπραξης τών τοπικών προσόδων, σχετίζεται με τις μεταβολές αυτές, πιθανόν και με τη σχετική παρακμή της πόλης τις παραμονές της επανάστασης του 1821, όπως υποστηρίζει ο Α. Διακάκης· οί ακριβείς όμως επιπτώσεις της αλπασαδικής κυριαρχίας απαιτούν νομίζω περαιτέρω διασάφηση.

Ο συγγραφέας αφιερώνει τό δεύτερο, τρίτο και τέταρτο κεφάλαιο του βιβλίου του στό Μεσολόγγι τών χρόνων από τό 1821 έως τό 1824. Η πόλη μετατρέπεται σέ διοικητικό κέντρο της επαναστατημένης Δυτικής Στερεάς και συνάμα χώρο υποδοχής προσφύγων και ενόπλων μαχητών από τήν Ήπειρο και τά βουνά της Ρούμελης. Πατί όμως επιλέχθηκε για «πρωτεύουσα» της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος, τό Μεσολόγγι, μιά πόλη πού όπως ειπώθηκε ήδη, μάλλον βρισκόταν σέ παρακμή; Η γεωγραφική θέση και οί συγκυρίες νομίζω καθόρισαν τά πράγματα. Τό Μεσολόγγι αποκτούσε μεγάλη σημασία ως λιμάνι και σημείο επαφής με τά Έπτάνησα, ιδιαίτερα επειδή οί Τουρκοί, όχυρωμένοι στό κάστρο της Πάτρας, άντεχαν –και άντεξαν μέχρι τήν ίδρυση του ελληνικού κράτους– τήν πολιορκία τών ελληνικών δυνάμεων. Ταυτόχρονα τό Μεσολόγγι βρίσκεται στον άξονα πού συνδέει τά Πάννενα με τήν Πελοπόννησο, στοιχείο σημαντικό, αρχικά επειδή υπήρχε στην πρωτεύουσα της Ήπειρου ό φερμαλής πλέον για τήν Ύψηλή Πύλη Άλή πασάς, και κατόπιν, από τις αρχές του 1822 και έξης, για τόν αντίστροφο λόγο, επειδή πλέον δέν υπήρχε ό Άλής και ή διαδρομή αυτή αποτελούσε επιλογή εισόδου στην Πελοπόννησο τών αλβανικής προέλευσης όθωμανικών στρατευμάτων. Ταυτόχρονα, τό Μεσολόγγι και οί γειτονικές σέ αυτό παραλιακές περιοχές συνιστούσαν

σημεία επαφής με τά υπό βρετανική κυριαρχία Έπτάνησα, πύλη έμπορίου αγαθών και μετακίνησης ανθρώπων.

Βέβαια ή επιλογή του Μεσολογγίου ως διοικητικού κέντρου της ελληνικής διοίκησης οφείλεται στην πολιτική όξυδέρκεια του Άλέξανδρου Μαυροκορδάτου, αλλά και στην ανάγκη του νά διαθέτει ό ίδιος ένα ισχυρό σημείο στήριξης στίς επαναστατημένες περιοχές, ένα αντίβαρο στην Πελοπόννησο, όπου ή κυριαρχία τών ντόπιων προκρίτων κρατούσε τήν δική του επιρροή αρχικά τουλάχιστον περιορισμένη. Επένδυσε έτσι στή συμμαχία με τούς ντόπιους πρόκριτους πού αναδείχθηκαν στην τοπική Γερουσία, σέ μιά ευθραυστη ισορροπία, όπου οί πολιτικοί προσπαθούσαν νά επιβληθούν στους ισχυρούς όπλαρχηγούς της περιοχής.

Ο Α. Διακάκης αναδεικνύει με λεπτομερή και τεκμηριωμένη καταγραφή τις νέες συνθήκες πού διαμορφώνονται σέ αυτό τό «νέο», αναβαθμισμένο Μεσολόγγι: τόν διοικητικό, συντονιστικό ρόλο της πόλης στην Δυτική Στερεά, τή σημασία της ως οικονομικού κέντρου, τις δυνατότητες της ως τόπου στρατιωτικής άμυνας, τή θέση της ως χώρου υποδοχής ρευμάτων προσφύγων –κάποιες στιγμές μάλιστα μαζικών– και της διοχέτευσής τους σέ περιοχές εντός και εκτός της υπό διαμόρφωση ελληνικής επικράτειας. Έδώ, ή πρώτη πολιορκία τόν Οκτώβριο του 1822, όπως και ή επόμενη, ένα χρόνο μετά, και ή επιτυχής για τούς Έλληνες έκβασή τους, άνέδειξαν τις δυνατότητες πού παρείχε ή γεωφυσική διαμόρφωση του Μεσολογγίου, αλλά και τις αδυναμίες πού παρουσίαζε ή αναμικτή όχύρωσή της, όπως και τήν υποβόσκουσα αντιπαράθεση ντόπιων και επήλυδων.

Νομίζω ότι μιά θετική όψη του βιβλίου του Α. Διακάκη είναι ότι άντιστέκεται στή μυθολογία και επιχειρεί μιά πιό κριτική προσέγγιση σέ θέματα πού ή παλαιότερη ιστοριογραφία, αν δέν είχε αποσιωπήσει,

πάντως εἶχε παραμελήσει νά ἐντάξει στά ἐνδιαφέροντά της. Γιά παράδειγμα τό θέμα τῆς διάθεσης τῶν φορολογικῶν προσόδων τῆς περιοχῆς. Ὁ συγγραφέας, ἀξιοποιώντας τόν λογαριασμό τοῦ γενικοῦ φροντιστῆ τῆς οἰκονομίας στή Δυτική Στερεά Νικολάου Λουριώτη, πού καλύπτει τό διάστημα ἀπό τόν Δεκέμβριο τοῦ 1823 μέχρι τόν Ἰανουάριο τοῦ 1825, ἐπισημαίνει ὅτι γνωστοί ὄπλαρχηγοί, ὅπως οἱ Λιακατάς, Μακρῆς, Σιαφάκας, Στορνάρης, Καραϊσκάκης, ἐξασφάλιζαν μεγάλα εἰσοδήματα ἀπό τήν ἐκμετάλλευση τῆς ὑπαίθρου, μέσω τῆς ἐνοικίασης ἢ ὑπενοικίασης τῶν προσόδων, ἐνῶ βρισκόνταν σέ ἀντιπαράθεση μέ τούς πρόκριτους τοῦ Μεσολογγίου, πού ἐπίσης ἐπιδίωκαν νά κερδίσουν τίς σχετικές δημοπρασίες. Ἐνδεικτικά τῆς φύσης καί τῆς πολυπλοκότητος τῶν δημόσιων οἰκονομικῶν εἶναι τά δημοσιεύματα τῶν *Ἑλληνικῶν Χρονικῶν*, πού κάνουν λόγο γιά «ἐν εἶδος βδελλῶν αἱ ὁποιοὶ βυζάνουσαι ἱκανόν μέρος τῶν δημοσίων προσόδων», στερώντας πόρους ἀπό τή διοίκηση, ἢ ἡ ἐπισήμανση στό ἴδιο ἔντυπο, ὅτι «σπεκουλατόροι» ἀγόραζαν τίς προσόδους μιᾶς ἐπαρχίας στό 1/5 τῆς πραγματικῆς τους ἀπόδοσης, χρήματα πού καί αὐτά δέν ἔφθαναν στό δημόσιο ταμεῖο, γιατί στρατιωτικοί τά ἀπαιτοῦσαν, ἐμφανίζοντας παλαιούς λογαριασμούς δῆθεν χρεῶν σέ αὐτούς.

Ἐνοικιάσεις φορολογικῶν προσόδων, ἐμπόριο πειρατικῶν ἢ νόμιμων καταδρομικῶν λειῶν, διακίνηση δημητριακῶν καί ἄλλων τροφίμων ἀπό τά Ἐπτάνησα γιά τό στρατεύμα, μιά καί τό Μεσολόγγι εἶχε ἀπό τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1824 ὀριστεῖ κέντρο ἐπισιτισμοῦ τῶν στρατευμάτων τῆς Δυτικῆς Στερεᾶς, δανεισμός τῆς τοπικῆς διοίκησης καί τῶν κοινοτήτων, ἐκμετάλλευση ἐργαστηρίων, φούρνων, μύλων, ἐλαιῶνων, ἀμπελώνων, ἐκτροφή κοπαδιῶν, ἀγορά «ἐθνικῶν κτιρίων», συναποτελοῦν μερικές ἀπό τίς δραστηριότητες πού ἀποφέρουν

πλοῦτο σέ γνωστές οἰκογένειες προκρίτων τοῦ Μεσολογγίου (Ρατζηκότσινα, Σούτου, Λουριώτη, Παπαλουκά, Ἀναστασίου κ.ἄ.). Αὐτοὶ συγκροτοῦν ἕναν κόσμο πού μετέχει ἐνεργά στήν Ἐπανάσταση καί παράλληλα προσπαθεῖ νά διασφαλίσει τά προσωπικά του συμφέροντα καί νά αὐξήσει τόν πλοῦτο του, ἀναπτύσσει ποικίλες πλευρές συννεργασίας μέ τή μορφή συντροφιῶν ἢ ἄλλων δικτυώσεων, πολεμᾷ καί ἐμπορεύεται, προσπαθώντας νά ἐξασφαλίσει πρωταγωνιστικό ρόλο ἔναντι τῶν ὄπλαρχηγῶν πού διατηροῦν ἰσχυρή παρουσία στήν περιοχή.

Εὐλόγα ὁ συγγραφέας ἀφιερώνει 140 περίπου σελίδες τῆς μελέτης του στή μεγάλη καί ὕστατη πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου, τήν ἔξοδο, τήν πτώση καί τήν τύχη τῶν γυναικόπαιδων καί τῶν αἰχμαλώτων. Ἀναπλάθει τήν πολεμική προσπάθεια, τίς ἐπιχειρήσεις ἐφοδιασμοῦ καί τήν ἐπιμελητική ὀργάνωση, τίς πολιτικές διεργασίες ἐν πολιορκία, τήν καθημερινότητα τῶν πολιορκημένων. Πιστεύω ὅτι ἕνα δείγμα τῆς σοβαρότητας τῆς δουλειᾶς τοῦ Α. Διακάκη εἶναι ὁ τρόπος πού προσεγγίζει τό ζήτημα τῆς ἐπιμελητείας τοῦ Ἀγώνα στό Μεσολόγγι, τό ὁποῖο στήν πορεία ἀναδείχθηκε ἄλλωστε καί στό κρισιμότερο γιά τήν τύχη τῆς πόλης.

Πολεμοφόδια, τρόφιμα, νερό, ἱατρικά εἶδη ἀπαιτοῦσαν μεγάλα χρηματικά ποσά γιά τή στοιχειώδη λειτουργία μιᾶς πόλης πού, ὄντας πλήρως ἀποκλεισμένη, δέν μποροῦσε νά ἀναπτύξει παραγωγικές δραστηριότητες, ἐνῶ ἐντός τῆς λιλιπούτειας ὀχύρωσής της διαβιοῦσαν ἔνοπλη φρουρά, κάτοικοι καί γυναικόπαιδα· μᾶλλον ὑπερβολικά πολλοὶ ἄμαχοι γιά ἕνα πολιορκούμενο τείχος. Τά σιτηρέσια ἦταν τό μεγαλύτερο ἔξοδο, πού ἀντιπροσώπευε τά 2/3 τοῦ συνολικοῦ κόστους ὑπεράσπισης καί τροφοδοσίας τοῦ Μεσολογγίου. Βασικό πρόβλημα συνιστοῦσαν οἱ διογκωμένοι ἀριθμοὶ ἐνόπλων πού δήλωναν οἱ ὄπλαρχηγοί

Βιβλιοκρισίες

προκειμένου να καρπώνονται επιπλέον μισθούς και σιτηρέσια. Ένδεικτικά, τον Μάιο του 1825, η ειδική επιτροπή έλεγchu, που είχε συγκροτηθεί υπό τον Τάτση Μαγγίνα, χορήγησε σιτηρέσια για 7.000 ανθρώπους, σχεδόν τό διπλάσιο των ανδρών της φρουράς του Μεσολογγίου, με τους Σουλιώτες υπερασπιστές της πόλης να φέρονται να πρωταγωνιστούν στις υπερβάσεις.

Πολλά πολεμικά περιστατικά του Άγώνα, αλλά κατεξοχήν τό Μεσολόγγι, που υπήρξε κορυφαία πολεμική στιγμή και πράξη αυθουσίας, θεωρήθηκε ότι θά έπρεπε να αποκαθαρθούν, να εξαγνιστούν τρόπον τινά από κάθε τί ικανό να άμαυρώσει τον ήρωικό χαρακτήρα τους. Όμως στό Μεσολόγγι οι στιγμές μεγαλείου συμπήρξαν με όσα συνήθη χαρακτηρίζουν τά ανθρώπινα: πλασματικοί, «πειραγμένοι» κατάλογοι πολεμιστών, κερδοσκοπία και μαύρη αγορά τροφίμων, κλοπές και αποκρύψεις έφοδίων, έμπόριο πολεμοφοδίων από τους ίδιους τους όπλαρχηγούς, έκβιασμοί από Έλληνες έμπόρους στά Έπτανησα για τήν άμεση καταβολή μετρητών άκόμη και τίς ώρες της μεγάλης πείνας. Και αυτά από κοινού με πολιτικές συγκρούσεις και προσωπικές αντιπαραθέσεις, έντονες διαμάχες των ντόπιων με τους «έξω» ένόπλους, παρακολουθήσεις και ύπονομεύσεις έσωτερικών αντιπάλων. Όλα έτοϋτα έντάσσονται από τον συγγραφέα στή θελκτική αφήγησή του για τό τί συνέβη στις δύο φάσεις της τελευταίας πολιορκίας, μαζί με τήν καταγραφή των στρατιωτικών γεγονότων, τό άπαράμιλλο θάρρος των άγωνιστών που έμειναν να πολεμήσουν κυριολεκτικά μέχρι τέλους, τή συμμετοχή γυναικών, παιδιών και άνήμπορων στή μά-

χη, τήν άπελπισία μπροστά στό φάσμα της πείνας. Τό μίγμα αυτό «καλού» και «κακού» άποδίδει τή συνθετότητα των φαινομένων και έπιτρέπει τήν κατανόηση όσων συνέβησαν μέσα από μιά μελέτη περιπτώσης, που παρουσιάζεται κάπως άποκομμένη από τά συμφραζόμενα της έποχής της αλλά σίγουρα άποτελεί ένα ισχυρό, καλά τεκμηριωμένο παράδειγμα.

Κλείνοντας, μιά παρατήρηση για τίς πηγές. Ο συγγραφέας έχει άναδιφήσει σε ένα τεράστιο όγκο άρχειακών πηγών. Άνέκδοτων στήν πλειονότητά τους, αλλά και εκδομένων, σχεδόν όλων όμως προβληματικών και «δύσκολων», άφοϋ είναι διάσπαρτες, άποσπασματικές, χωρίς ύποστήριξη από εύρετήρια ή οδηγίες για τήν προσπέλασή τους. Η άξιοποίηση του ύλικού είναι έπίτευγμα και δείγμα της έργατικότητας και του πάθους με τό όποιο δούλεψε ό Α. Διακάκης για να συγκροτήσει και να τεκμηριώσει τή διατριβή του και στή συνέχεια τό βιβλίο του, που όπωσδήποτε άδικείται από τήν άπουσία εύρετηρίου. Τό βιβλίο αυτό έντάσσεται εκ των πραγμάτων στή σειρά ποικίλου χαρακτήρα εκδόσεων που έχουν άρχίσει να κατακλύζουν τά βιβλιοπωλεία λόγω της έπετείου των 200 χρόνων από τήν επανάσταση του 1821. Έντούτοις δέν άποτελεί ένα έπετειακό βιβλίο. Καρπός πολύχρονης, κοπιαστικής έρευνας, βρήκε φιλόξενη στέγη στις εκδόσεις Άσίνη, που παρά τίς οικονομικές άντιξοότητες προσπαθούν να κρατούν άνοικτή τήν πόρτα επικοινωνίας της ακαδημαϊκής ιστοριογραφίας με τό ευρύτερο άναγνωστικό κοινό, προς κοινό όφελος και των δύο.

Δημήτρης Δημητρόπουλος